

282471

A
PSZICHOLÓGIA JELEN ÁLLÁSA

IRTA

D^É KORNIS GYULA.

ADY. AKADEMI
KONYVTÁRA

674458
282471Philos.
O. 2654.

A PSZICHOLÓGIA JELEN ÁLLÁSA.

Irta KORNIS GYULA.

1. Történeti visszapillantás. 2. Pszich. leírás. 3. Pszich. okság és magyarázat. 4. Pszich. teleologizmus. 5. Pszich. törvény. 6. Pszich. folytonosság. 7. Módszer. 8. Alkalmazott pszichológia. 9. Néppszichológia. 10. Állatpszichológia. 11. Pszichofizikai okság és parallelizmus. Atomisztikus pszichológia. Voluntarizmus és intellektualizmus. Biológiai irány. 12. Pszichologizmus és antipszichologizmus. Befejezés.

1. Minden tudomány fejlődésének jelen állapota a csúcspontja; nem érdektelen feladat e magaslatról visszapillantani a kialakulás útjára, egyszersmind gondolóra venni a fejlődés eredményeit. De ugyanekkor új csúcsok tárulnak elénk, új problémák merednek ránk, ezek magaslataira való följutás az újabb cél: a tudomány jövőjének még homályos perspektívája bontakozik ki előttünk.

A pszichológia történeti útja rendkívül hosszú, mint önálló tudomány azonban a saját ösvényét alig néhány évtized óta tapossa. Két évezrednél tovább sorsa a *filozófiához* volt kötve, mert ez volt a szellem egyetemes tudománya; a pszichológia is csak ennek érdekeit szolgálta, nem volt önmagáért művelt tudomány, a lelki élet ismerete nem volt külön cél. A pszichológia nem alakulhatott ki mint sajátos diszciplína s nem válhatott ki a filozófiából, mint a többi speciális természeti és szellemi tudományok, mert nem volt, mint ezeknek, szembeszökően elválasztható, határozott kutatási területe; neki az ember *egész* lelki életével a maga általánosságában kellett volna foglalkoznia, míg a matematika, fizika, asztronómia, kémia, történelem, jog stb. mindmegannyi könnyen, szinte önkényt elkülönülő ismeretkörök. A lelki élet felfogása mindig azon filozófiai rendszer jellegéhez igazodott, melybe beleillesztették. Így volt ez a gondolkodás újabb történetében is. Az angol empirizmus pl. főkép az érzékekkel törődött s ezek emlékeinek kapcsolódását — mechanisztikus világnézete alapján — exakt fizikai törvények mintájára fogta föl; külső tapasztalati jellegéhez mérten tisztán intellektualisztikus volt. Herbart pszichológiája szín-

tén mechanisztikus bölcséleti álláspontjának tükre. A materializmus is mint metafizika alkotott meg egy pszichológiát, de ügyes természettudományos leplezéssel; a pszichológiát elszakította ugyan a filozófiától, de a természettudományok közé iktatta: *fiziológiát*, agy-mechanikát csinált belőle. A természettudományos módszer alkalmazásának egyébként értékes és termékeny közössége elég jogcím volt a pszichológia és fiziológia tárgyának természetéből folyó határok törlésére. A tudatjelenségek az idegrendszer funkciói, ezekkel pedig a fiziológia foglalkozik. Az utóbbi pedig három-négy évtizeddel ezelőtt szinte jelszóvá vált; alig volt az egyénre vagy a társadalomra vonatkozó kutatás, melynek nem lett volna *fiziológiai* jelzője. Lassankint azonban épen azok részéről, akiknek fő részük volt a fiziológiai jelszó proklamálásában, indul ki a belátás, hogy a fiziológia magamagában nem elég a lelki élet törvényszerűségének megállapítására, sőt, hogy a pszichológia és fiziológia jelenségei csak párhuzamosak, de egyik a másik által nem helyettesíthető sajátos tüneménysor: a közvetlen és a közvetett tapasztalás egymásra visszavezethetetlen.

A pszichológiának a természettudományokkal való szorosabb kapcsolata *módszerére* nézve különösen rendkívül kedvezően hatott. A természeti és szellemi *tényeknek* összefüggésükben és együttfejlődésükben való vizsgálata a régebbi meddő elmélkedések helyett fényt derítették számos jelenségre. Hogy mégis a természettudományoktól elszakadva s önállósodva, hosszú függetlenségi harcának véget vetett, abban nagy része van a *szellemi tudományok* (történelem, filológia, jogtudomány, szociológia) 19. századbeli nagy fejlődésének, a múlt és a jelen belső, szellemi állapotaiba való belátás szükségessége tudatának is. A rengeteg pozitív történelmi és néprajzi anyag nem volt egyéb, mint épen az emberi *szellem* eredménye, melyet meg kellett érteni s melynek magyarázatát kellett adni. Mit segíthetett ebben némi értéktelen analogizáláson kívül a fiziológia? Hogyan tudta volna ez fölfedezni a tudatjelenségek egyéni és társadalmi tipikus formáit? Mindinkább érezhetővé vált egy tudomány szükségessége, mely a szellemi tudományoknak közös, a tudatjelenségeknek mint *ilyeneknek* módszeres vizsgálatán nyugvó alapvetése legyen. Így lett a pszichológia a filozófiával, majd a fiziológiával való azonosítás korszaka után ma már külön, saját elvein alapuló autonóm tudománnyá s jutott a legtermészetesebb szövetségbe: a szellemi tudományokéba. Szoros kapcsolatban maradt ugyan egyes filozófiai diszciplínákkal, mint a logika, etika és

esztétika tényeket tartalmazó bevezetője, de számos jel arra mutat, hogy még ma is sok tekintetben boszút igyekszik állani a filozófián hosszú elnyomatásáért, idegenkedik tőle, laboratóriumokba vonul s onnan ki sem mozdul, mert akárhányszor fél az egyetemes (filozófiai) szempotoktól; ellenben sokszor tüntetően keresi a természettudományok barátságát.* Ezek ismerésszközeit és módszerét törekszik számos esetben egyoldalúan utánozni.

A következőkben az a célunk, hogy ama kiszabott területen, mely rendelkezésünkre áll, megvizsgáljuk, vajjon mely problémák állanak a mai pszichológiai érdeklődés fővonalaiban? Az ezen tengelykérdésekkel szemben elfoglalt álláspontok vázlatos jellemzése megadja nekünk a pszichológia mai irányainak képét.

2. Minden tudomány ilyen költségvetésének első és legtermészetesebb tárgya az illető tudomány *feladatának* revíziója, mert hisz épen ez a kérdés adja meg az öntudatos vizsgálódás indítékait és hátterét, egyszersmind igazolja az illető tudomány autonóm jellegét s részben a tudományok hierarchiájában elfoglalt helyzetét. A pszichológia története is azt mutatja, hogy épen feladata világos meghatározásának hiánya akadályozta állandóan haladását. A merev pozitivizmus nem juttatott neki külön feladatot, hanem a biológia céljainak rendelte alá; Lazarus és Steinthal viszont a pszichológia feladatát a szellemi tudományokban és a filozófiában akarta feloldani. Végre akkor születik meg a modern pszichológia, mikor sajátos, önálló feladatot nyer.

Mi a pszichológia feladata? Mint minden ténykutatáson alapuló tudománynak, első sorban a tények *leírása*. Leírni pedig annyit, mint egy jelenséget közölni elemei által. Természetesen a pontosságnak az a foka, mellyel az elemeket kiválasztjuk és meghatározzuk, nagyon különböző lehet. Az embert leírhatjuk külső tulajdonságainak mint elemeinek közlése által, de leírhatjuk gondosabban anatómiai szerkezete szerint s a test elemeiül szöveteket, sejteket, sőt ezeknek is bizonyos mikroszkópiai részeit vehetjük. A tudatjelenségek, jóllehet teljesen más természetűek — mint látni fogjuk — hasonlóképp többé-kevésbé leírhatók. A fizikai leírás finomsága attól függ, milyen kisebb és kisebb elemeket tudunk elválasztani s így kimutatni; a pszichológiáé attól, vajjon a tudatfolyama-

* Jellemző külső tény erre a viszonyra pl. az American Psychological Association eljárása, mely elvből évi közgyűlését nem az American Philosophical Association-nal tartja Cornellben, hanem az American Society of Naturalists-szel Chicagóban. I. M. Sterett: The proper affiliation of Psychology. Psychol. Review. 1909. p. 89.

tokat mennyire tudjuk figyelmünk szegzésével a többitől elkülöníteni. A kísérletes vizsgálatok is a föltételek változtatásával és kombinálásával ennek az elkülönítésnek pontosságát célozzák; így mindig elemibb jelenségre bukkanunk, melyek egyébként csak a tudatállapotok komplexusában fordulnak elő.

Van azonban egy radikális különbség a fizikai és pszichológiai leírás között az előbbi előnyére. Míg ugyanis a fizikai tárgy elemei direkt módon közölhetők, mert egy mindnyájunknak közös valamire vonatkoznak, addig a lelki folyamat teljesen egyéni, direkt közlése lehetetlen. Az én gondolatom egyedül csak hozzám tartozik és sohasem lehet egyszerre másnak is lelki tárgya. Münsterberg éppen látja a fizikum és pszichikum különbségét: fizikainak nevezi azt, ami többünk lehetséges tapasztalatának tárgya és pszichikainak azt, ami csak egyetlenegynek hozzáférhető. Minden egyéb különbség ez alapvető, kivételt nem ismerő elv másodlagos következménye. Egy molekula sincs a világon, mely ne lehetne valamennyiünk tapasztalatának tárgya, de egy érzet sem keletkezik a tudatban, melyben egy másik tudat is osztozhatnék.

Ebből a megkülönböztetésből folyik a fizikai és pszichológiai leírás különbsége is. A fizikai tárgy mindnyájunk közös tárgya; elemei megtalálhatók a közös tapasztalatban. Sőt, ha a tárgy nincs is közvetlenül előttünk, az elemek által közölhető. Pl. tegyük fel, hogy valaki aranyat sohasem látott, de egy-két fémét ismer; akkor az aranyat tulajdonságainak (elemeinek) felsorolása által leírhatjuk és megértethetjük. Ez egészen más, mintha valakinek azt akarom leírni, mi az öröm, félelem, harag, remény, lelkesedés. Ezek a jelenségek a maguk egyéni közvetlenségéből ki nem mozdíthatók, direkte közölhetetlenek, teljesen egyéniek. De akkor hogyan lehetséges pszichológia? Ha a lelki tünetmények mindig csak egy tudat tárgyai is és így közvetlenül le nem írhatók: hozzáférhetők közvetett úton, fizikai jeleik, külső előzményeik és következményeik által. Ez az oka annak, hogy mégis közösen nevezünk bizonyos lelki jelenséget félelemnek, egy másikat haragnak, lelkesedésnek stb. Az érzékek és ezek emlékei sokkal szorosabb, változatlanabb viszonyban vannak bizonyos fizikai jelenségekkel, mint a kedélymozgalmak. Az érzett fény, az érzett hang a fénylő vagy hangzó tárgyra való vonatkoztatása által közvetve közölhető. Az érzékek elemei az érzetek, melyek fizikai elemekre vonatkoztathatók, ezek pedig már közös tapasztalás tárgyai. A pszichológiai leírás legtermészetesebb tendenciája tehát az, hogy valamennyi lelki jelenséget

érzeteknek, mint a fizikai világ elemeivel legszorosabb viszonyban álló, tehát leginkább «érthető» s közölhető lelki elemek komplexusának tartson. Ennek a tendenciának igazolása a pszichológia egész története, mely alapjában intellektualisztikus jellegű; a lélekébúvárok a 19. század közepéig úgyszólván mással sem foglalkoztak, mint az értelem vizsgálatával. Tudatunkban ugyanis csak a tárgy, az objektíválható mozzanat világos, ezt magammal szembe állíthatom, más tárgyakkal is összehasonlíthatom; de a szubjektív mozzanatok (érzelem- és akaratfolyamatok) homályosak, csak akkor adhatunk róluk számot, ha a gondolkodás tárgyaivá lesznek; hogy egyáltalán közölhetőek legyenek, *gondolatokká* kell transzformálnunk s így írunk le őket.

3. A tényekkel foglalkozó tudományok *leírják* a jelenségeket, azaz elemeikre bontva, közlik őket s egyszersmind, amennyiben lehetséges, *magyarázatot* is adnak róluk. Nem azt kérdezzük, hogy egyáltalán magyarázhatók-e vagy sem, hanem, ha már adva vannak, elménk természete követeli legalább ideiglenes magyarázatukat. Kérdés, milyen a *pszichológiai magyarázat*? Milyen a természete a fizikai magyarázattal szemben? Ki lehet-e egészíteniünk a *deskriptív pszichológiát* a *magyarázóval* és *genetikussal*?

A fizikai magyarázat azon összefüggés kimutatása, melyből egy tény érthető. Az egyest mint egy nagyobb összefüggés tagját fogjuk föl, azaz a tényeket *okviszonyba* állítjuk: ha *a* bekövetkezik, *b*-nek is be kell következnie. Az okság annyiban, hogy mi általában okokat teszünk fel és posztulálunk, a tapasztalatot feldolgozó gondolkodás eredeti törvényszerűségén alapul, *a priori* jellegű (mindennek megvan a maga oka); *mit* tekintünk azonban oknak, az függ tapasztalatainktól, módszereinktől, a szellemi fejlődés haladási fokától. Az egyetemes ítéletbe öntött okviszony a *törvény*. A tudomány célja főképp törvények megállapítása. Törvényről ott lehet szó, ahol okság állapítható meg. Most tehát az a kérdés, vajjon alkalmazható-e a pszichikai jelenségekre az *okság* kategóriája s ez alapon mennyiben lehet szó pszichológiai *törvényszerűségről*?

A *fizikai világ* törvényei végelemzésben mechanikai törvények, azaz kauzális *egyenletek*. A tudomány alapföltevése szerint a világ atomokból áll; innen az az ideális feladat, hogy az összes, még qualitativ jellegű okságokat is lehetőleg quantitativ jellegű, mechanikai törvényekre vezessük vissza (*causa æquat effectum*). Az összes fizikai folyamatokról föltesszük, hogy kauzális egyenletekbe állíthatók, azaz, hogy minden jelenség a maga okaiból exakt

módon kiszámítható. Ezen alapszik a természeti törvény szükségképesége, egyszersmind magyarázó jellege. Ilyesmiről azonban nem lehet szó a *pszichikai* világban; a lelki jelenségek nem állíthatók quantitativ viszonyba, tapasztalati szabályszerűségei nem alakíthatók át oksági egyenletekké, soha sincsen szükségképi jellegük. A természeti okság abszolút, a víznek 0° -on (bizonyos nyomás alatt) a világon mindenütt meg kell fagynia, a víznek nincsen egyénisége, a természet imperszonális; de egy lelki jelenség, pl. érzelem átlag ugyanolyan lelki komplexus folyományaként nem következik be föltétlenül, szükségképen. Szükségképiségről ott lehet szó, ahol oki egyenlet van, a lelki jelenségek pedig valójuknál fogva mérhetetlen mennyiségek, abszolút mértékegységük meg nem állapítható.

De azért nemcsak a fizikai jelenségek függnek össze egymással, hanem a *pszichikaiak* is, csak hogy nem külső, hanem belső összefüggésben; tagadhatatlan, hogy a lelki jelenségek sem folynak le minden kapcsolat nélkül, nem tűnnek föl minden rendet, összefüggést nélkülöző konglomeratumként. A lelki folyamatokat is úgy tekintjük, mint amelyek egymást föltételezik, egymástól belsőleg függnek, mint egymás következményeit, legalább relative állandó kapcsolatait. Egyik tudatállapot a másiknak folytatása, tehát az utóbbi történet az előbbi «hatása». Bizonyos meteorológiai feltételekből előáll a vihar; bizonyos tudatállapotok, pl. sértő szavak felfogása után jelentkezik a pszichikai vihar, a harag. Ennek okául joggal tekinthetjük az impulzív természetű előzményeket. Az okság kifürkészése mindinkább egységes tapasztalatösszefüggésekre vezet. Minden történésnek megvan az oka, ez elménk a priori elve, melyet kénytelenek vagyunk alkalmazni a pszichikai jelenségekre is. A fizikai nem quantitativ okmegállapítások, melyek tehát egyenletbe nem foglalhatók, mindig provizóriusak; a *ma* tudománya szerint *b* jelenségnek *a* az oka, amennyire módszereink tökéletességi foka a változatlan egymásután való bekövetkezés megállapítását megengedi. Ugyanez az elv érvényes a pszichológiai összefüggésekre nézve is. A különbség azonban főképp az, hogy a tudattünetemények határtalanul bonyolódottak, a föltételek, ha mindjárt alkalmazható is a kísérleti módszer, nem szigetelhetők el pontosan, továbbá egy-egy lelki jelenség értéke nem abszolút, hanem minden ízében függ a többi tagjától azon lelki állapotnak, melyben előfordul, teljesen relativ. Nagyon nehéz, szinte lehetetlen a lelki elemeket megállapítani, a tudatállapotok egyes tagjait kiemelni s a többitől elvonni. Azonfelül könnyen beleesünk a pszichológiai *ato-*

mizmus tévedésébe, hogy t. i. ez elemeket önálló, sua sponte működő, egymásra önállóan ható tényezőknek tekintjük s ezek kapcsolataiból konstruktív módon a lelki élet egész összefüggését magyarázhatónak véljük. A lelki elemeknek pedig épúgy nincsen realitásuk, mint a fizikus atómjainak; ezek csak ideális elvont segédfogalmak az összefüggés regresszív megállapítására. Nekünk csak egymásután lefolyó tudatállapotaink vannak, nem pedig külön érzeteink, gondolataink, érzelmeink s akaratfolyamataink; ezek voltakép az egységes tudat módosulásai. A lelki elemek tehát nem hatnak önállóan egymásra s nem így alkotnak oki összefüggést, hanem csak mint az egységes tudat módosulásai. A tudat élmények rendszere, mely bizonyos szabályszerűséggel nyilatkozik meg, lép akcióba és reakcióba; bizonyos következetességgel és nem össze-vissza történnek ez élményrendszer módosulásai.

Egy másik nagy különbség az okság kategóriájának a fizikai és a lelki jelenségekre való alkalmazásában az, hogy a pszichikai okság minden okság előképe, mert *közvetlen*; az összefüggést magunkban éljük át, a mi saját lelki tevékenységünk az összes fizikai, közvetett, külső tevékenységek (hatások) mintája. Énünk nem diszkurzíve vonatkoztatja élményeit egymásra, hanem belső szemléletben tapasztalja azok egymásután való föllépését; énünk rá-elmélhet arra, hogy vannak tudatjelenségek, melyekre egész közvetlenül szabályszerűen egy másik élmény következik be; pl. egy tárgy érzékletének bizonyos tudatkomplexusban megváltozik tartalma, erőssége s hangulatértéke; bizonyos érzelmenek hajlandósága van ilyen és ilyen jelenségekkel kapcsolatban állandósulásra; kutathatjuk, melyek azon folyamatok, melyek a figyelmet, ítéletalkotást megelőzik, vele együttjárnak és követik; milyen föltételek között áll be törvényszerűen az illúzió, hallucináció vagy a fantázia csapongása; mily lelki állapotokat követ a legélesebb appercepció; mely tudatállapotok a legalkalmasabbak egy akaratfolyamat kiváltására stb. Ha nem is tudjuk egy lelki tény föllépését az előzőkből megokolni, föltesszük, sőt posztuláljuk, hogy megvan az oka, csak hogy ez pl. tudatalatti, vagy nem tudunk ráelmélni. Mint említettük, a fizikai nem quantitativ jellegű okmegállapítások provizóriusak, mert nincs más ismertetőjelük, mint a változatlan egymásután. A pszichikai okságnál az okmegállapítás még sokkal nehezebb és provizóriusabb természetű a lelki élet rendkívüli bonyolódottsága, állandó fejlődése, tűnékenysége s nem fixálható volta, a külső világnak folytonos ráhatása miatt. A pszichológiában

tehát még jobban érthetők az okok téves, később felületesnek bizonyuló megállapításai, mint a fizikában. Épen ezért a *hipotézisnek* a pszichológia sokkal termékenyebb talaja, mint a természettudomány; egyik hipotézis lehetősége a másikat nem zárja ki oly könnyen, mint a természeti ismerésben. A hipotézisnek a pszichológiában más szerepe van, mert itt minden lelki jelenség csak belső, eredeti összefüggésben, állandó átélésben van adva, az egyes folyamatot a közvetlen élményben a lelki élet totalitása hordozza, az egyes gondolatot, érzelmet s akaratfolyamatot mindig csak az egészből érthetjük s így a lelki tények nem határozhatók meg exakt pontossággal, mely szükséges a hipotézis próbájához a következményeknek a tényekkel való összemérése útján; a többi hipotézis feltétlen kizárása szinte lehetetlen. Itt van a pszichológia rengeteg irányának gyökere, melyek valamennyien a saját alaphipotézisük szerint nagyon tetszetősen tudják levezetni egymásból a lelki jelenségeket. Ezért lehet a pszichológiának inkább csak *leíró és analitikus*, mint *magyarázó és konstruktív* jellege; a lelki élet összefüggéséből, totalitásából kell kiindulnia, nem pedig azt elemi folyamatokból levezetnie. Ki kell kutatnia s le kell írnia az összefüggések egyes alkotórészeit s ezek kapcsolatait, amennyire teheti, de a tudatállapotok teljes oki összefüggésének konstrukciójára tárgya természeténél fogva nem vállalkozhatik, ez csak ideálja marad.

4. Bonyolítja a pszichológiai magyarázatot, hogy az ember *célkitűző* lény, tehát az oksági magyarázatot ki kell egészíteni a *teleológiai* magyarázattal. A természettudományokban szereplő teleológiai magyarázat voltakép a jelenségek regresszív oksági fel fogása: az okozat a cél, az okok eszközök e cél elérésére. Ez azonban teljesen szubjektív célfogalom, csupán formális szempont, az objektív alakulásnak nem reális természeti tényezője, mely a tünetményt érthetőbbé teszi. A természeti folyamatokat csak okokkal lehet magyarázni, a cél pedig csak a folyamat végének gondolati anticipálása, mely azonban, jóllehet hasznos heurisztikus szolgáltatást tehet az összetartozó jelenségek könnyebb csoportosítására, a valóságos összefüggés ismeretét meg nem adja. A *lelki életben* azonban a cél mint akaratkategória szerepel, melyre cselekedeteinket vonatkoztatjuk, irányítjuk s mellyel cselekvésünket motiváljuk. A lelki életben a cél nem pusztán a cselekvés eredményének anticipálása, hanem egyszersmind *reális tényező*. Itt nemcsak a posteriori nézek valamit célnak és eszköznek, hanem tudatosan a cse-

lekvés megindítása előtt is. A lelki élet kauzális magyarázata azonban nem ellenkezik a teleológiaival: itt a célt is, mint az akarat tartalmát a lelki folyamatok valóságos okának kell tartanunk; a cél a cselekvés egy objektív, reális mozzanata, a történet tényezője. Az akarat a cselekvés oka, az akarathoz pedig hozzá tartozik annak tartalma, *célja* is; a cél az akaratban és akarat által hat, a cél magukhoz a tényekhez tartozik, a célt a cselekvés okának tekintjük s így a kauzalitás szempontja alá helyezzük. A természettudományok mechanikai kauzalitásával szemben a lelki élet *teleológiai kauzalitást* mutat. A cél tehát, minthogy magába a lelki tények sorába tartozik, a pszichológiában magyarázó értékű, egy szersmind nélküle a szellemi tudományok teljesen egyoldalúak maradnak. Ismerésmódunkat a tünemények természetéhez kell alkalmaznunk. Nem azáltal hat a természettudomány termékenyen a pszichológiára, ha ez minden ízében, tehát a mechanisztikus felfogásban is, utánozza, hanem ha úgy idomul a *maga* tárgyához, mint a természettudomány. Az utóbbinak tárgya közvetett, külső, a szellemi tudományoké belső, közvetlen összefüggés; amazt tehát mechanikai okokból *magyarázzuk*, emezeket pedig inkább célokból *megértjük*. Ha meg akarjuk érteni pl. a kollektív szellemi fejlődést, vajjon miért történt egy szellemi mozgalom, nem nélkülözhetjük a célfogalmat; a történelmet s a jelen társadalmi tüneményeket is úgy lehet csak megérteni, ha azt kutatjuk, hogy az egyének milyen viszonyok között, milyen célokból cselekedtek és cselekszenek. Pusztán természeti feltételekből a szellemi tények le nem vezethetők s meg nem magyarázhatók.

5. Azért foglalkoztunk ily bőven a pszichikai oksággal, mint a pszichológia elsőrangú problémájával, mert ezzel a legbensőbbben függ össze a *pszichológiai törvény* fogalma. Az tehát a kérdés, van-e pszichikai törvényszerűség?

A természettudományokban a törvény fogalma annyit jelent, hogy valamely tünemény ugyanazon feltételek között ugyanolyan módon térben és időben mindig előáll, — amint különben ez az összes törvényszerűségek logikai, a priori alapjából, az azonosság elvéből következik. A természeti törvények egyetemes ítéletbe öntött okviszonyok; föltétlen egymásutánok, állandó viszonyok formulázásai. Lehet-e ilyen törvényeket, állandó okviszonyokat formulázni a pszichológiában s általánosabban a szellemi tudományokban is?

Már jeleztük, hogy a lelki élet sem folyik szabálytalanul,

minden rend nélkül, teljes összevisszaságban. A lelki életben folytonos módosulása és változása mellett is megállapíthatunk állandó viszonyokat, a történésnek konstans rendjét, az összefüggések bizonyos szabályszerűségét, melyet joggal nevezhetünk *törvényszerűségnek* is, ha mindjárt nem a természettudományok állandó és felfüggeszthetetlen okviszonyt jelző törvényének értelmében is. A természeti okság feltétlen, kvantitatív egyenletbe állítható; a pszichikai okság mértékre nem vehető, kvalitatív jellegű, nem *nagyságértékeket*, hanem *érték*nagyságokat fejez ki, melyeknél mennyiségi törvényformulázás lehetetlen. Jóllehet a pszichikumot kétségkívül állandóan befolyásolja a fizikum, mégis van egy belső, közvetlen és autonóm pszichikai kauzalitás, mely azonban a lelki életnek a fizikaihoz képest határtalan bonyolultsága, összetettsége és változékonysága miatt eddig még csak kevésbé volt megközelíthető s konkrét módon igazolható. De azért nem tagadható, hogy a lelki élet bizonyos önmagához való hűséggel, állandó módon lép föl, ha nem is a természeti folyamatok vak mechanizmusával; tagadhatatlan, hogy a lelki folyamatok keletkezésének és fejlődésének megvan a maga közös, tipikus, ha nem is teljes egyformasága. A pszichológia mint önálló tudomány fejlődésének még csak methodikai stádiumában van, számára a lelki élet autonóm törvényszerűsége még csak csekély mértékben hozzáférhető. A 18. századbeli angol empirizmus a fizikai törvények mintájára fölállított pszichikai törvényeket (aszszociáció-törvények); A. Comte, J. St. Mill és H. Spencer mint egyoldalú intellektualisztikus lélekbúvárok azt hitték, hogy a pszichikai történés számára époly exakt törvényeket találnak, mint a természeti jelenségek számára; törekvésük azonban hajótörést szenvedett a lelki élet atomisztikus felfogásán. *Mill* szerint a pszichológia exakt tudománnyá való kialakulásának ugyanazon akadályai vannak, mint a meteorológiáénak, t. i. a roppant bonyolultság; de reméli, hogy az emberi természet részletesebb ismerete megadja majd a lehetőséget, hogy a történeti és társadalmi jelenségeket, legalább főbb vonásaiban, előre biztosan megmondhassuk. Majd *Weber* s később *Fechner* pszichofizikai törvénye keltett mértéktelen reményt arra, hogy a tudatjelenségek épen úgy, mint a fizikai jelenségek, matematikai formulákba szoríthatók. De bizony egy érzetet sem lehetett a nagy reménykedőknek a többi számára abszolút mértékegységül fölvenni; ha ez nem sikerült az érzetekre, még kevésbé az összetettebb természetű bonyolult, tisztán intraszubjektív érzelmi és akaratfolyamatokra. Lassankint kialakult a meggyőződés, hogy a pszichikai

jelenségek összefüggései teljesen különböznek azon formáktól, melyekben a fizikai okság ismerhető fel; hogy a pszichikai okság más jellegű, mint a külső mechanikai, a lelki élet törvényeinek természetére lényegében elüt a fizikai törvényekétől. Wundt már figyelembe vette a lelki folyamatok sajátos természetét a pszichikai resultánsok, relációk és kontrasztok törvényeinek formulázásában, de ezek a «törvények» is kritikai revízióra szorulnak. Ha nem is mutathat e tekintetben a pszichológia szilárd eredményekre, azért gondolhatjuk-e, hogy a lelki tényeknek, a történeti eseményeknek, a társadalmi, vallási és politikai berendezéseknek és intézményeknek, az irodalmi és művészeti termékeknek, szóval a szellem műveinek területe sohasem vonható semmiféle pontosabb meghatározás, tipikus szabályszerűség alá, hogy tehát sohasem lehet a szűkebb értelemben vett *tudományos* kutatás tárgya?

Olyan előkelő lélekbuvár is, mint W. James, arról panaszkodik, hogy egyetlen pszichológiai törvényünk sincs olyan értelemben, amilyenben a fizika ad nekünk törvényeket, hogy nevetséges *new psychology*-n ujjongani, mikor valójában a pszichológia ott van, ahol a fizika Galilei s a mozgástörvények felfedezése előtt, vagy ahol a kémia Lavoisier és az anyag megmaradása törvénye előtt; a pszichológia is természettudomány, melynek azonban Galileije és Lavoisierje ha fel fog lépni, csak «metafizikus» lehet. The psychology is no science; only the hope of a science. James *reményt* emleget, de ez valójában pszichológiai szkepszis, hogy ne mondjuk pesszimizmus, melynek egy másik pszichológus (Möbius) már nyílt megvallója, mikor nem sokkal halála előtt könyvet ír ilyen radikális címmel: *Die Hoffnungslosigkeit aller Psychologie* (1907), melyben minden tapasztalati pszichológiát reménytelennek kiált ki; csodálkozik a világ buzgalmának nagyságán, mely sok pszichológiai laboratóriumot állít fel, a lelki tények mérhetetlen statisztikáját űzi, a pszichológiát áttekinthetetlen irodalommal dagasztja; a belső tapasztalás szakadékait azonban a végtelenig kiterjesztett részletmunka sem tudja kitölteni: a pszichológia vagy felületes marad, vagy a metafizikába menekül.

A pszichológiai okság és törvény előbb vázolt fogalma s a pszichológiának a természettudományokéitól eltérő specifikus sajátosságai nem jogosítanak fel bennünket a pszichológia Galileijének és Lavoisier-jének várására; * minden ilyen pszichológiai Messiás

* Még Ribot is a mai pszichológiáról ezt mondja: une masse immense de faits qui attende encore son Kepler ou son Newton. (La psychologie contemporaine³ p. 33.)

hozsannája csak a fizikai és pszichikai jelenségek toto cœlo ellentétes természetének, elvi különbségének félreismerői, a fizika és a pszichológia azonosítói ajkairól fog elhangzani. A pszichológus mindig meghajol a természeti törvények exakt jellege előtt; de ez a szerénység nem tompa rezignációból, hanem mindenha a pszichikai tárgy ismeretelméleti természetének tudatából fakad.

A sok megfigyelés, a kísérleti módszer alkalmazása, a népszichológiai adatok, a szellemi tudományok eredményei többé-kevésbé meg fogják adni a modern pszichológiának a lehetőséget, hogy kielégítő pontossággal megállapítsa azon szabályszerűségeket, melyek szerint a tudatfolyamatok keletkeznek és kifejlődnek. Hiányzik természetesen belőle a természettudományok nagy előnye, a biztos «előrelátás» képessége, az ok hatásának matematikai pontossággal előre való kiszámítása. A természettudományok progresszív jellegűek, az okból nagyrészt megszerkeszthetik az okozatot, a pszichológia és a szellemi tudományok azonban *regresszívek*, vagyis csak a hatásokból kereshetik inkább az okokat.

6. Ugyancsak a pszichikai okság kérdésével függ össze a pszichológia filozófiájának egy másik fontos kérdése, vajjon van-e *kontinuitás* a lelki életben, felfogható-e ez, mint egy külön kis világ, totalitás vagy sem?

A lelki jelenségek elemzése bármilyen mikroszkópiai pontosságot is ér el, sohasem lehet bizonyos abban, hogy tényleg végső elemre bukkant. Még az érzetek is, melyeket mintegy pszichikai atomoknak szokás tekinteni, az újabb kutatás előtt az összetettség nyomait mutatják (Höfdding: Psychologie³. V. A. 2.). De a pszichikai megfigyelés nemcsak e tekintetben mutat szakadékokat, hanem vannak a tudatállapotok között tudattalan időközök is (ájulás, alvás); számos tudatállapot vagy ezek kvalitatív különbsége viszont úgy tűnik fel, mintha a semmiből keletkeznék (diszkontinuitás). Pedig hogy egy jelenséget teljesen megértsünk s magyarázhassunk, ahhoz szükséges, hogy a vizsgált folyamat kontinuitását bizonyíthassuk. Egy ideális pszichológia akkor volna lehetséges, ha — mint Höfdding mondja — a változó tudatállapotok különbségei oly egyszerű formákra volnának redukálhatók, hogy a bekövetkező folyamatok mint az előzők folytatásai vagy átalakulásai lépnének föl. Ilyen eszményi pszichológiának útját vágja azonban a fentjelzett diszkontinuitás.

A fizikai okság, mint láttuk, kvantitatív jellegű, az okviszonyt alkotó jelenségek egyenletbe állíthatók, sőt a kvalitatív különbsé-

geket is az anyag és energia megmaradásának elve alapján mint kvantitás-különbségeket fogjuk fel. A pszichikai okságnál ez nem lehetséges, mert tisztán kvalitatív természetű. Minden agyvelőfolyamat az agyvelő előbbi állapotában találja okát, innen magyarázható s így fiziológiai téren a szerves folyamatoknak mindig pontosabb kontinuitása mutatható ki. Érthetőnek tűnik fel tehát a modern pszichológia megszületésétől folyton hangoztatott elv: minden pszichológiai definíciót fiziológiaival kell pótolni, minden kvalitatív meghatározást kvantitatívvel kell helyettesíteni, ami által szigorúbb oki összefüggés állapítható meg; mint *Avenarius* formulázta: a függő (pszichikai) vitális sorokat a független (fiziológiai) vitális sorokra kell visszavezetni. A materializmus szerint szó sem lehet igazi autonóm pszichikai okságról; ha a lelki jelenségek csak agyvelőfolyamatok, akkor az összes lelki összefüggések fiziológiailag vannak determinálva, s csakis így magyarázhatók. De a pszichofizikai parallelizmus számos képviselője is átjuttatja a pszichikai okságot a fiziológia területére. Eszerint ha minden egyes lelki folyamat fiziológiaival van összekapcsolva, akkor voltaképp a megfelelő fiziológiai folyamatok vannak kauzálisan egybekapcsolva s a lelki jelenségek csak indirekt úton, mint az egyedül reális fiziológiai folyamatok kísérő jelenségei, epifenomenonjai; a lelki életben azonban nincs sajátos, direkt kauzalitás.¹

Ez a felfogás azonban voltaképp megsemmisíti a pszichológiát, hogy tudományt alkosson belőle. Höffding² helyesen mutat rá, hogy akkor volnának a pszichológiai definíciók fiziológiaiakkal helyettesíthetők, ha *készen* volnának. Amíg ez meg nem történik, addig a fiziológia nem tudhatja, vajjon mi számára kell az agyvelőben magyarázatot keresnie. A pszichológia önállósága tehát már azáltal is biztosítva van, hogy ő szolgáltatja folyton a fiziológiának a feladatot. A pszichológia még egészen új tudomány; ha hosszú is a múltja, rövid a története, a legtávolabbról sem mondható befejezettnek, sőt tárgyának határtalan egyéni bonyolultsága öszszes lehető definícióinak végérvényességét nagyon kétségessé teszi. A fiziológusok azonban könnyen kaphatók arra, hogy bonyolult, többszörösen összetett lelki funkciókat egyszerű elemeknek tekintve, a nekik megfelelő agycentrumokat keressék. Így indultak ki az asszociáció még igen tökéletlen fogalmából; e nagyon is összetett

¹ L. pl. *H. Münsterberg: Psychology and Life*, Boston, p. 65—68, 127.

² *H. Höffding: Philosophische Probleme*. S. 19.

folyamatot elemnek fogva fel, azt hitték, hogy egy-egy agyanatómiai elemben lokalizálható, holott egy asszociáció annyi pszichikai elem bonyolult kapcsolata, hogy lokalizálásához nem egy-egy idegszál, hanem egész miniature-agyvelő volna szükséges; pszichológiai absztrakciókkal dolgoztak s nem valóságos pszichológiai definíciókkal.

Különben is, amint nem érthetők az egyes lelki elemek tisztán fiziológiából, épen oly kevésbé kapcsolataik sem; amint az egyes lelki elemek nem magyarázhatók az agyvelőatomok mechanikájából vagy biokémiájából, ép oly kevésbé a gondolatok, érzelmek s akarati aktusok összefüggései s okszerűségei sem. A közvetlen tapasztalás tényei csak mint ilyenek, mint pszichikumok magyarázhatók, azaz csak egy másik pszichikai történetre vonatkoztathatók és vezethetők vissza, amint a fizikai jelenségek is csak fizikaiakból érthetők. A pszichológust mint *ilyent* kevésbé érdekelheti azon különös agyvelőfolyamat, mely adott lelki folyamatot kísér; az a fiziológia, a külső tapasztalás tárgya s ebből a pszichológia mint *ilyen* semmit sem tanul. Hogy egy tudós miért töri fejét bizonyos problémán, ennek pszichológiai magyarázatára teljesen közömbös, vajjon az ezen lelki ténnyel kapcsolatos fiziológiai folyamat a corticalis vagy subcorticalis központokban, a Varolius-hídjában vagy a dendritekben, a gyrus frontalis superior-ban vagy a gyrus occipitalis inferior-ban megy-e végbe.

De tegyük fel, hogy sikerülne a pszichológiát a fiziológiára redukálni, akkor is ránk merednek továbbra is az ősprblémák: hogyan lehetséges az, hogy a fiziológiai jelenségeket pszichikaiak kísérik? Hogyan felelnek meg a pszichikai oldal kvalitatív különbségei a fizikai oldal különbségeinek? Továbbá, ha a fiziológiai jelenségek kontinuumot alkotnak, honnan a lelki élet diszkontinuitása? Honnan a tudat s ennek páratlan egysége? *E kérdések a pszichológia önállóságát örökre biztosítják.

A lelki életnek az előzőkben kiemelt diszkontinuitása mellett nem tagadhatók a kontinuitás nyomai sem. Gyakran, ahol szakadék, pszichikai *vacuum* tűnik fel, a pontosabb ráelmélés meg tudja találni az előbb észre nem vett tudattartalmat, mely a szakadékot kitölti. A lelki elemeknek mindig csak aktuális értékük van, meg vannak határozva a tudat összefüggése által. A lelki elemeknek elszigeteltsége természetellenes; mindig érvényesül a kapcsolódás, kiegészülés tendenciája. A tudatfolyamatok közvetlenül egy belső

* V. ö. Höfding: Phil. Probl. S. 20.

egységbe, összefüggésbe záródnak, melyeket a pszichológiai elemzés csak mesterséges módon old fel elemeire; sokszor, ahol ez nem sikerül, hajlandók vagyunk «pszichikai üres teret» felvenni, ok nélküliséget, szakadékot megállapítani, a lelki jelenségek kvalitatív különbségeit a semmiből előállónak feltüntetni. Az elemeknek és a totalitásnak viszonya sokszor irracionális marad előttünk, de vajjon racionalizálható-e maradék nélkül a fizikai jelenségek viszonya, hogy egyik jelenség mennyiben befolyásolja a másikat?

7. A pszichológiának abban a munkájában, hogy a tudatállapotok elemeit leírja s ezek kapcsolatait megállapítsa és magyarázza, a direkt ráelmélés mellett legfontosabb segítőtársa a *kísérleti módszer*. Weber, majd Fechner kísérleteinek inkább methodikai, mint tárgyi szempontból értékes eredményei voltak. Törvényük érvényét a finomabb methodika jórészt megdöntötte s csak történeti értékűvé tette; sokkal több e «törvény» kivétele, semminthogy tényleg törvényként volna formulázható. A kísérlet gondolata azonban mint *módszeré* benyomult a pszichológia egész körébe. Jó ideig ugyan a «kísérleti pszichológiát» mint külön, az introspektív pszichológiával mellérendelt viszonyban álló tudománynak tekintették, de ma már egyetemes a belátás, hogy ez csak a pszichológiának egy értékes módszere, mely a pusztán kvalitatív elemzést a kvantitatívval egészíti ki. Introspekcio és kísérlet (mint mások lelki állapotainak objektív, tervszerű feltételváltoztató megfigyelése) kölcsönösen támogatják egymást. Igaz ugyan, hogy a pszichológiai kísérletek végelemzésben sohasem juthatnak ki az objektív, külső viszonyokból; csak a fizikai tagját vizsgálhatják azon függésviszonyoknak, melyek inger és érzet vagy érzetkomplexus, képzet s más képzet vagy indulat- s akaratreakció stb. között fennállanak, magát a lelki jelenséget azonban közvetlenül, a maga lényegében, nem tehetik vizsgálódása tárgyává; a lelki folyamat mint ilyen külsőleg hozzáférhetetlen. De épen e tekintetben nélkülözhetetlen a kísérletnek kapcsolata az introspektív módszerrel, melyet gondosabbá tesz, egyszerűsre mind egyéni jellegét a másokon való tapasztalat alapján objektíve kiegészíti.

Kétségtelen, hogy a lelki jelenségek kísérletes vizsgálata mindenestre határtalanul nagyobb nehézségekkel küzd, mint a fizikai jelenségeké. Így, hogy csak egyet emeljünk ki, a lelki jelenségek relativitásával. Minden tudatállapotnak aktuális értéke van, mely függ az előző tudatállapottól, a vizsgált lelki elemnek az összefüggéshez, a tudategészhez való viszonyától. Ugyanazon inger kü-

lönböző időben s helyen, más összefüggésben mind mennyiségileg, mind minőségileg más lelki folyamatokat válthat ki s más időtartam alatt; a lelki föltételek kombinációinak száma pedig kimeríthetetlen. Azonfelül a bonyolult fizikai jelenségek objektíve nagyrészt elemekre szedhetők és fixálhatók, de a komplikált lelki összefüggések a pszichológiai absztrakciónak csak nagyon feltételesen hozzáférhetők; elemeik kísérleti elszigetelése és rögzítése meg épen lehetetlen, különösen olyan folyamatoknál, melyeknek okai nem adhatók meg külső feltételekben, hanem teljesen belső (centrális) eredetűek, intraszubjektív természetűek (erkölcsi, vallási érzelem, egy eszme stb.). Legújabban a kísérleti pszichológia mégis kilép az érzetterületek vizsgálódása köréből s az összetettebb gondolkodási folyamatok kutatása is több-kevesebb sikerrel megindul.¹

A nagyon is subtilis lelki jelenségekre vonatkozó kísérletek eredményére nézve sok függ a «laboratoriumi atmoszférá»-tól, azaz a laboratórium-vezetőnek tanítványaira önkénytelenül suggerált elméleti felfogásától. Innen a pszichológiai «iskolák» eredményeinek következetes különbsége.² Azonfelül az eredmény a módszer funkciójának tekinthető; adva lévén a módszer, az eredmény magától folyik; más módszerrel u. a. jelenségre nézve más eredményre jutunk.

Nem lehet e vázlatban célunk az, hogy a modern pszichológia kísérleti módszerének jogosultságát hosszasabban bizonyítgassuk. Tény, hogy számos kinövése van, sok fanatikusa szinte már a sport egy fajtát látja benne; kellő előismeret és technikai iskolázás nélkül rengeteg számot halmoznak össze, méréseredményeket jegyeznek föl s komolyan sohasem kérdik, hogy a számok mit jelentenek, kísérleti jegyzőkönyvek terméketlen tömegéből képzelik a lelki élet képét összeszerkeszthetőnek. *Wundt* óvatosan odanyilatkozik, hogy a kísérlet csakis elemi folyamatok szétbontását célozhatja, vagyis egyes képzet-, akarat- és emlékezőstények elemzését; még ezen elemi folyamatok kapcsolatait is csak kis mértékben tudja figyelemmel kísérni, míg a voltaképi, bonyolult tudatfolyamatoknak, magasabb érzelmi és ösztöналakulatoknak fejlődése el van zárva előle; ezekre nézve legfeljebb a külső időbeli egymásután tekintetében tud némi megfigyeléseket tenni. Ma a túlzó kísérleti iránnyal

¹ V. ö. Messer : *Empfindung und Denken*. Leipzig, 1908, S. 93, ff.

² L. erre példát *E. Br. Titchener*: *Lectures on the elementary psychology of feeling and attention*. New-York. 1908. p. 48., 51.

kozólag egyik legfontosabb eredménye a gazdaságos tanulás módjára, a tanulás technikájára és ökonómiájára vonatkozik.¹ Kitűnt pl. hogy a gyorsan tanuló típus gyorsabban is felejt, továbbá, hogy az optikai típus lassúbb, de biztosabb munkát végez, mint az akusztikai, ami a modern direkt, beszélgető nyelvtanítási módszerbe való feltétlen bizalmat kissé csökkentheti (különben a didaktikai köztapasztalat is ezt igazolja). A fiziológusok és pszichiáterek fáradságméréseiből kifejlődött az iskolásgyermek szellemi higiéniéje, más kísérletekből az egyéni differenciák tana, melynek a nevelő-tanító eljárásban való rendkívüli hasznát senki sem tagadhatja. Lassankint a pszichológia önálló ágává alakultak e vizsgálatok: *gyermekpszichológiává*. Ennek legértékesebb eredményei a fogalom- és szókincs fejlődésére, az iskolásgyermek felfogására és képzettársítására, hazudozásaira, játékaira, mozgására, rajzának és írásának fejlődésére, figyelmére és kifáradására, szellemi életének rendellenességeire s zavaraira vonatkoznak. A gyermekpszichológia ma még rengeteg kritikátlan anyagot hord össze, másrészt gyakran téved messzemenő spekulációba s üres analogizálásba (l. pl. a biogenetikai alaptörvénynek a gyermeknyelv fejlődésére való alkalmazását Ament-től).

A pedagógia és pszichológia viszonyának helyes megállapításában főképp Münsterbergnek van nagy érdeme, ki különösen a pszichológiának pedagógiai célkitűző jellege ellen küzd s a pszichológiai ismereteket tisztán mint eszközöket kívánja tekinteni.²

A legújabb *kriminálpszichológia* főcélja nem annyira a büntett, mint inkább a bűnös és a tanú vizsgálata. Az utóbbi már külön tanulmányi ággá, a *tanúvallomások* pszichológiájává alakult ki. Le Bon, A. Binet, majd W. Stern³ indította meg e vizsgálatokat, melyek mind nagyobb arányokat öltenek, bejutnak már az egyetemek büntetőjogi szemináriumába is. El kutatások, minthogy a helyes tanúvallomás attól függ, hogyan tud valaki pontosan felfogni valamit, arra hűen emlékezni s ezt a megfelelő szavakkal kifejezni, főképp az észrevétel, emlékezet s a kifejező készség tényei körül forognak. A tanúvallomás-kísérletek a szabályszerűen előforduló hibaforrások felfedezésével szinte megdöbbenően mutatják

¹ E. Meumann: Ökonomie und Technik des Gedächtnisses. Leipzig 1908.

² H. Münsterberg: Psychology and Teacher. New-York. 1910. p. 97. V. ö. Grundz. d. Psychologie. Leipzig. 1900. S. 191.

³ Beiträge zur Psychologie der Aussage. 2 Bde. Leipzig. 1903—1906. Claparède Expériences sur le témoignage. Arch. f. Psych. 5. (20). 1906.

a tanúvallomások megbízhatatlanságát, egyszersmind azt, mennyire ingatag alapjai a bírói ítéletnek. Kitént a kérdés-feladás nyelvtani formájának fontossága, mely szuggesztiójával előre meghatározhatja a feleletet; továbbá a kvantitatív vallomások (számokról, időtartamról, térnagyságról) teljes pontatlansága: az 5 percnél kisebb időt, az 1 m.-nél kisebb hosszúságot többre, a 10 p.-nél hosszabb időt, a 4 m.-nél nagyobb távolságot kevesebbre becsüljük. A hamis tanúvallomások főokai: a *szokás* (a jelenségeket úgy írjuk le, amint őket tapasztalni szoktuk) s a *szuggesztió* (emlékezetünk szakadékait hirtelen a szuggerált tartalommal töltjük ki). Különbség van a férfi és nő, a művelt és műveletlen, a fiatal s öreg ember tanúvallomása között s az egyéni differenciák szerint. Ugyancsak a *psychologia forensis* szolgáltatában állanak a főkép Münsterberg megindította s a tényálladék diagnosztikájának megállapítását célzó asszociáció-kísérletek, melyeknek természetéből következteti ki a pszichológus a médium bűnös vagy bűntelen voltát. Ezt a célt szolgálják a bűntényre vonatkozó képzetkomplexusra emlékeztető élményekkel kapcsolatos fiziológiai kísérő jelenségek (pulzus-, lélekváltozás, remegő mozgások, vérnyomás ingadozások, az emberi test galvanikus ellenállásának változása) megfigyelései is.* Ezek egyenlőre inkább elméleti érdekű, semmint a jogi gyakorlatban alkalmazható kísérletek.

Egyes különösen osztrák pszichológusok az értékérzelmek elméletét a *nemzetgazdasággal* próbálják összekapcsolni, a pszicháterek és orvosok diagnosztikai célra igyekezzenek felhasználni a képzetreprodukciókra vonatkozó kísérleteket; mások a pszichikai típusok állandó, karakterisztikus ismertető jeleit törekkenek pontosan megállapítani az értelmi, s erkölcsi hajlamokra nézve társadalompszichológiai szempontból.

9. Az egyén kiszakítva a társas közösségből, egymagában tekintve, csak absztrakció. Ami az egyén valóságban, azzá nagyrészt nem saját erejéből lett, hanem a környezet által. Fejlődésének s létének pszichikai feltételeit is épúgy kell a közösségben keresnünk, mint az egyénben magában. A 19. század közepén érett meg a belátás, hogy az egyéni pszichológiát ki kell egészíteni *nép-pszichológiával* (Lazarus, Steinthal, Spencer). Napjaink enemű pszichológiai törekvéseinek legértékesebb eredménye Wundt hatalmas műve: *Völkerpsychologie*. Eszerint a népszichológia nem az egyéni-

* O. Lipmann: Grundriss der Psychologie für Juristen. Leipzig. 1908.

nek a néplélekre való alkalmazása, egyszerű átvitele, hanem azon pszichikai folyamatok vizsgálata, melyek keletkezési és fejlődési feltételeikben szellemi közösségekhez vannak kötve. Ezeket a lelki jelenségeket a nyelv, mithosz és az erkölcs hármas csoportjába osztja. A *nyelvben* találjuk meg a néplélek képzeteinek s ezek kapcsolódási törvényeinek legáltalánosabb formáit; a *mithosz* ezen képzeteknek az érzelmek és ösztönök által meghatározott eredeti tartalmát mutatja; az *erkölcs* végül az ezen képzetekből és ösztönökből keletkezett általános akaratirányokat tartalmazza. Ma a néppszichológia egész tartalmának a nyelv-, mithosz- és erkölcsfogalom szűk kereteibe való beszorítása ellen mindig több ellenvetés hallatszik; másrészt *Sigwart* kifogását, hogy minden pszichológia csak egyéni lehet, mert a tudat csak egy egyénhez van kötve, a társadalmi jelenségek bővebb elemzése tárgytalanná tette: vannak olyan szellemi jelenségek, melyek az egyéni tudatból maradék nélkül meg nem érthetők, van kollektív lélek, köztudat, szociális lelki közösség.

10. A gyermekpszichológia, mely főképp a gyermek szellemi kifejlődésével foglalkozik, *ontogenetikus* jellegű. A néppszichológia a közösség szellemi evolúcióját tárgyalja s így már részben *filogenetikus* természetű. Ugyancsak ilyen jellegű az *állatpszichológia* is. Az organikus világ egységének, az evolúciónak gondolata uralkodik a mai állatpszichológián.¹ Az érdeklődés középpontjában a plazma mechanikája áll, mellyel *Häckel*, *Verworn* s újabban *Jacques Loeb* foglalkoztak. Loeb szerint az elemi akaratjelenségek, a tropizmusok tisztán fizikai s kémiai törvényekre vezethetők vissza.² Ellentétes állásponton van kezdettől fogva *A. Binet* és *Jennings*,³ kik szerint a mikroorganizmusok célszerű reakciói nem magyarázhatók a sejtek ingerlékenységének egyszerű ténye által; a protoplazmában bizonyos ingerek s bizonyos mozgások összefüggése van organizálva, melyet pusztán fizikai-kémiai módon magyarázni lehetetlen; egyenlőre áthidalhatatlan különbség van a technikai gép és a vitális gép között. A múlt évi VI. nemzetközi pszichológiai kongresszus egyik legélénkebb vitája e kérdés körül forgott; Loeb kénytelen volt megengedni, hogy az a módszer, melyet sikerrel használt az állati élet alsóbb

¹ *J. R. Angell*: The influence of Darwin on Psychology. Psych. Review. 1909. Darwin-number. p. 151—170.

² Die Bedeutung der Tropismen für die Psychologie. Genève. 1909. S. 3.

³ Contributions to the study of the behaviour of lower organisms 1904. p. 256. V. ö. *Jennings* írásbeli válaszát a VI. nemzetk. pszich. kongr. Psychol. Bulletin. 1909. p. 392.

formáinál, egyáltalán nem alkalmazható a pszichikai tevékenység magasabb és komplexebb formáira.

Az állatpszichológiai kutatások egyik nagy eredménye az a meggyőződés, hogy az eddigi megfigyelők (Romanes, Brehm, Büchner, Häckel, K. Kraepelin stb.) túlzottan s kritikátlanul anthropomorfizálták az állatok pszichikai tevékenységeit s hogy merész föltevéseiknek sokszor csak anekdotális alapvetése volt. Viszont számos bűvár kétségbevonja, vajjon lehetséges-e egyáltalán az állatok lelki élete fölött biztos ítéletére jutni, vajjon lehet-e venni az összehasonlító ember- és állatpszichológia számára közös mértéket? (Uexküll, Bethe.)

Manapság még hihetetlennek látszik, hogy valaha *botanikai pszichológiáról* beszélhessünk. E gondolat azonban már régebben megjelent Fechnernél (Nana), újabban *Fr. Darwin* elevenítette fel mint az organizmusok fejlődésének mnemikus vagy engrammatikus elméletét.*

Fontos vizsgálatok indultak ki a *pszichopatológiából*, különösen az emlékezetfolyamatokra (emlékezetesalódások, retrograd amnesia), a szuggesztióra, a tudatnak s tudatalattinak természetére, a lelki diszpozíciókra nézve (epilepsziás, hisztériás, hipnózis állapotok vizsgálata). Fontos adalék a determinizmus és indeterminizmus harcában a lelkibetegek objektíve determinált akaratával is kapcsolódó szabadságérzelem, mely tehát minden centrális akaratfolyamat törvényszerűen kísérő jelensége. Minthogy a pszichopatológia a lelki határállapotokkal, a rendes típustól való eltérésekkel s elfajulásokkal foglalkozik, ezek vizsgálatával számos esetben fényt derít a normális állapotokra is. Újabb időben megindult a kiváló egyéniségek *patografiai* elemzése is (Rousseau, Goethe, Schopenhauer, Nietzsche).

II. Röviden még jeleznünk kell azokat az irányokat, melyek a mai pszichológiában az eddig feladat, módszer és tárgykör szerint fejtegetett irányokon kívül valamely más elvi szempontból megkülönböztethetők. Minden alapproblémára nézve főképp a két szélső álláspontot fogjuk megjelölni, mert így a kérdés természetére és jelentőségére élénkebb fény derül, de megkülönbön is a fejlődés útja ritmusszerűen épen az ellentétekben mozog.

A testi és lelki jelenségek viszonyára vonatkozó elméletek fejlődésében érdekes mozzanat, hogy míg eddig a *pszichofizikai*

* *Nature*. 1908. Sept. 3.

parallelizmus erősen hángsúlyozta tisztán empirikus jellegét, ma már hívei közül mind többen vonják le ez elmélet metafizikai következményét is: a *panpszichizmust*. (Fouillée, Nägeli, Möbius, Verworn, Preyer, Eisler stb.). A mechanizmus csak külső jelrendszere az egyetemes pszichizmusnak. Mivel a szubjektum az objektumnak eredeti korrelátuma s a természeti okság zártsága a pszichikai ingerlékenység eredetiségét követeli, a panpszichizmus nem utasítható el. Az emberi szellem kifejlődésének előlépcsőit a természetben kell feltalálnunk: minden valóság bizonyos fokban hozzánk hasonló *tout comme chez nous* (Leibniz). A *pszichofizikai kauzalitás* kiváló védőkre akadt újabban Stumpfban, Rehmkében, Jerusalemban, Külpeben, Rickertben s Busseban. Ez elmélet védői a pszichofizikai parallelizmust csak mint a *praestabilita harmonia* újabb kiadását tekintik s azt törekszenek főképp kimutatni, hogy ez a probléma nem függ a természeti okság zártságától s az energia megmaradása elvétől, hanem épen a fizikai és a pszichikai jelenségek viszonyát kell először eldönteni s csak akkor lehet ez elvekről szó. Sajátságos, hogy a pszichofizikai parallelizmusnak újabban az energia megmaradásának elve kölcsönzött megdönthetlenné látszó tekintélyt s ma épen *Ostwald* energetizmusa, mint az energetikai tanok filozófiai rendszerré való kifejtése, elveti a parallelizmust.*

Egy másik probléma, mely közvetlenül a pszichofizikai kérdéshez kapcsolódik: milyen viszonyban van a pszichikum a tudathoz? Ha tudaton pszichológiai (s nem ismeretelméleti) szempontból élmények összefüggő föllépését értjük, akkor világos, hogy tudattalan pszichikumról nem lehet szó, ez tudattalan tudat volna. A tudat nem valami járulékos tulajdonsága a pszichikumnak, melynek bizonyos jelleget kölcsönöz s aztán ismét elszakadhat tőle: a tudat csak a pszichikumban és pszichikummal van adva, ezt magát alkotja, immanens benne. Tudattalan képzet *contradictio in adiecto*; a reprodukció sem egyszerű újra föllépése előbbi lelki elemeknek, melyek a tudatban tudattalanul heverték, hanem minden reprodukció pszichikai folyamatok új föllépése, új alakulása. Lehet azonban szó a tudatosság fokairól, ilyen értelemben tudatalattiról (*subconscious*), relative tudattalanról; ezek kétségkívül nagy szerepet játszanak a lelki életben. Újabban ez utóbbi folyamatok nemcsak romantikus metafizikák tárgyai, hanem különösen a pszichiatriai vizsgálatoké is (*hipnotizmus*).

* *Ostwald*: Vorlesungen über Naturphilosophie. 1905. I. 374., 378.

A «tudattalan» képzetek tanára a lelki életnek már említett *atomisztikus* vagy *pluralisztikus* felfogása vezetett, mely a tisztán pszichológiai absztrakció eredményeit, a lelki elemeket, melyek egyébként csak mint egy konkrét tudatállapot mozzanatai léteznek, önállósította, hogy ezen hiposztozált elemek összehatásából — a tudat egységes s a lelki állapotok aktuális értékét folyton módosító összefüggését figyelembe nem véve — szerkessze meg s magyarázza a lelki életet az anyagi atomok, mint önálló fizikai elemek aggregatumának hasonmására (asszociációs pszichológia, Spencer). Ennek, a pszichológia fejlődését komolyan hátráltató elméletnek leküzdésében legkiválóbb érdeme Wundtnak s W. Jamesnek van. James a pszichikai atomizmust találóan *mind-stuff-theory*nek nevezte el s a lelki életet egy természetesebb fizikai analógiával, a folytonos folyaméval (the stream of thought) metaforázta. Ma már az atomisztikus felfogás helyére úgyszólván egyetemesen ez az *unitarisztikus* elmélet lépett.

A mai pszichológiában nagy szerepet játszik a régebbi *intellektualisztikus* iránnyal szemben a *voluntarisztikus*, melynek fő képviselői kisebb-nagyobb árnyalattal Wundt, Paulsen, Höffding, Fouillée, Münsterberg stb. Ez nem a Fichte-Schopenhauer-féle metafizikai voluntarizmus, hanem csak pszichológiai, mely szerint az akaratjelenségek — természetesen az aktivitás tágabb értelmében — a lelki élet dinamikus tényezői, melyek ennek irányt, a pszichikai kapcsolatokra impulzust adnak. Ezek a folyamatok az összes lelki jelenségekre tipikusak, az akaratfolyamatok analógiájára kell minden más lelki jelenséget felfognunk, nem úgy, mint az intellektualizmus, mely a lelki folyamatokat is a külső jelenségek mintájára tárgyaknak gondolta. A mérsékelt voluntarizmus nem célozza az összes lelki jelenségeknek az akaratfolyamatokra való visszavezetését, csak az akaratban látja a tudatélet legteljesebb kifejezését, az aktivitásban a tudatélet eredeti oldalát.

H. Spencer és Darwin pszichológiájának hatása alatt alakult ki a mai pszichológia *biológiai* iránya (Ribot, Baldwin, Jodl, Mach, Jerusalem, Ebbinghaus). Minden lelki folyamat életfolyamat, valamennyi a legszorosabb vonatkozásban áll az élet fönntartásával és kifejtésével. A pszichológiának tehát érdeklődnie kell aziránt, vajjon a lelki folyamatok mennyiben mozdítják elő az önfenntartást és önkifejtést, mi a biológiai jelentőségük. Ezen új szempont rendkívül termékeny kutatási elvnek bizonyult. A figyelem jelenségei, a fogalom- és szóalkotás, az érzelmek és az ösztönélet egész új világitást

nyertek. Különösen az érzelemállapotok jutottak enemű vizsgálatok centrumába; ezeket *Ribot* közvetlen életfunkcióknak, organikus tendenciáknak tekinti; *James* és *Lange* tisztán fiziológiai visszahatást látnak bennük; legújabban *D'Allones* mint organikus működéseket viscerális eredetűeknek igyekszik kimutatni őket.¹ Még Aristotelestől származik az érzelmek teleológiai felfogása, hogy t. i. kellemesek azon érzelmek, melyek a szervezetnek javára, kellemetlenek, melyek kárára vannak, szóval biológiai értékjelző szerepük van. *Nádeje*,² szerint azonban a «hasznos» és «káros» nem *okok* a lelki folyamatok keletkezésében; a kellemes és fájdalmas kvalitatív ellentétek, utólagos pozitív tapasztalatok, de sem ingerei, sem céljai a biológiai folyamatoknak. Az érzelmek felosztásában a legnagyobb zavar uralkodik. A legtöbb pszichológus szerint két dimenziója van az érzelmeknek: kellemes és kellemetlen. *Wundt* hármas felosztása (kém—fájdalom, feszültség—ernyedés, izgatottság—megnyugvás) mindig több bírálat tárgyá.³

12. A pszichológia és logika viszonyának kérdése nemcsak a pszichológia, hanem általában a filozófiai érdeklődés középpontjában áll. Alapvető gondolat e tekintetben a gondolkodás *tárgyának* (tartalmának) és *aktusának* éles különválasztása. Ez vezetett a már *Bolzanótól* megalapított s *Husserltől*⁴ már bővebben kifejtett *tiszta logika* programjához. Eszerint a logika a pszichológiától semmiképp sem függő diszciplína, ideális törvényei nem pozitív (tapasztalati) úton kifejezhető reális törvények; a logikának csak azon igazsággal van dolga, mely az ítélet tartalmát teszi, nem pedig azzal a lelki aktussal, melyben ezt a tartalmat felfogjuk. Az igazság nem tény, hanem ideális lehetőség, érvényegység az eszmék időtlen birodalmában. Ellenben a gondolkodás aktusai mint élmények pszichológiai tények s így alá vannak vetve a tények törvényeinek. A logikai törvények nem pszichológiai jellegűek, nem relatívek, hanem abszolútak s hiperindividuálisak.

Ez az apriorizmus megtámadja azt a *pszichologizmusnak* nevezett elméletet, mely szerint a folytonos szokás által azok az ítéletek, melyek hasznosak, kényszerítő erejű tételekké, logikai törvényekké

¹ Les inclinations, leur rôle dans la psychologie des sentiments. Paris, 1908.

² Die biologische Theorie der Lust und Unlust. Leipzig, 1908. H. I. v. ö. *Külpe*: Zur Psychologie der Gefühle. Genève, 1909. S. 16.

³ E. Br. Titchener: Lectures on the Elementary Psychology of Feeling and Attention. New-York, 1908. p. 125—171

⁴ Logische Untersuchungen. 1900—01.

váltak, szóval, hogy a gondolkodás a priori elemei voltakép a lelki élmények pszichológiai dimenziójába tolhatók (evolúciós logika, E. Mach szenzualizmusa). Áthidalhatatlan különbség van azonban a logikai szükségképiség s az ismétlés útján előálló gondolkodásbeli szokások között. Az utóbbinak ellenállhatunk, az előzőnek csak az esztelen. Ugyancsak a pszichológizmus ellen irányul Brentano másik tanítványának, Meinong-nak *Gegenstandstheorie*-je, mely szerint vannak az ismerésnek ideális tárgyai, melyek jöllehet magukban megállnak (bestehen), de nem léteznek, semmi értelemben sem darabjai a valóságnak (a szám nem létezik a számolt mellett, az összefüggés az összefüggő mellett stb.). Az ismerés tárgyának nem kell «léteznie», van *daseinsfreies Wissen*, a tiszta tárgy *jenseits von Sein und Nichtsein* van; a létezés épúgy, mint a nemlétezés a tárgyra nézve egyformán külsőleges.¹ Ezen alapon igyekszik felépíteni Meinong és gráci iskolája egy pszichológiát mint tárgyelmeletet, mely pl. a színeket, hangokat s más érzetminőségeket s a gondolkodásfolyamatokat magukban véve, tartalmuk szerint tekinti, nem figyelve azon pszichózisokra, melyekben felfogjuk azokat. Ilyen tárgyelmeleti pszichológiai kérdés pl.: a színek körben vagy hatszögben rendezhetők-e? a hangsorok magukban végesek-e, vagy végtelenek? Ezen elméletek hatása már kezd föltetszeni a pszichológián.²

A pszichológia azon félszázad alatt, mióta önálló, a lelki jelenségek kutatását öncélul kitűző tudománnyá vált, teljesen más lett a könyvekben is, meg a katedrákon is; más viszonyba lépett a természeti tudományokkal, s más természetű szövetséget kötött a szellemi tudományokkal; megváltozott mind elméleti, mind gyakorlati értéke; átalakult a feladata, de meg eszközei (módszere) is; megsokasodott az útja, de egy lett a végső célja: azon világ törvényszerűségének ismerete, melynek pszichikai a jelzője. Tiszta racionális jellegét a tapasztalatival cserélte fel; tárgya megváltozott ugyan, de nevét (*psychologia*) megtartotta. Eltűnt belőle a léleknek mint szubsztanciának fogalma, mely csak a térbelileg együtt adott jelenségek felfogásának kategóriája lehet, de amely a térszemlélettől elszakítva,

¹ Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie. Leipzig, 1904. S. 13. Über die Stellung der Gegenstandstheorie im System der Wissenschaften. Leipzig, 1907.

² A. Messer: Empfindung und Denken. Leipzig, 1908. 162—182. — I. K. Kreibitz: Die Intellektuellen Funktionen. Wien, 1909. S. 306. ff.

a tisztán időben lefolyó tudatjelenségeket s így ezek egységét semmivel sem teszi érthetőbbé. Ha mindjárt *Psychologie ohne Seele*-vé vált is, kitűnt, hogy sohasem oldódhatnak fel a természettudományokban: fényes diadalt ül a materializmus dogmatizmusán, midőn kimutatja, hogy a lelki jelenségek sem anyagra, sem energiára, semmi külső jelenségsorra — ha párhuzamosak is vele — nem vezethetők vissza, hanem sajátos létük, pszichikai realitásuk van, csak önmagukból érthetők s magyarázhatók. Kinőtt ugyan a pszichológia a filozófia őskeretéből, de e belátásával a világnézetek harcában továbbra is döntő jelentőségű maradt.

Munkatere napról-napra bővül, óriási kutatásterületek középontja. Feladatainak megoldására nemcsak néhány tudós, de az egész kultúr világ munkába állott. Fiziológiai laboratóriumok, pathológiai klinikák, biológiai intézetek, szociológiai, ethnografiai, filológiai s történelmi társaságok mind osztoznak anyagának összegyűjtésében, feldolgozásában, módszereinek tudatos kialakításában. Minden tudomány fejlődésében megvan az anyaggyűjtés, a részletmunka korszaka, melyet azután az elvi elmélyedés, az új, nagy egyetemes szempontok ideje követ. A pszichológia ma még jórészt az előző fejlődési fokon áll; eleinte a természettudományok mintájára megszerkesztett programja kétségkívül elragadta, de ma már keresztülmenve a tudományok ifjúságának nagy illúzióin, kritikai korszakának küszöbéhez közeledik. Tagadhatatlan, hogy a roppant rászletmunkában sokszor érvényesül a divat, sok benne a *docta ignorantia*, de a *haladó* tudomány eszméje mindenkor megőrizhet bennünket a tragikus jelszónak, a *Hoffnungslosigkeit aller Psychologie*-nek a «minden tudomány reménytelenségé»-vé könnyen átcsapó pesszimista felfogásától. Avant de faire la science, — mondja Claude Bernard — il faut croire à la science.

